

Jiddischlitteratur för och av kvinnor

וויבערישע ליטעראטור אויף יידיש, פֿאַר און פֿון פֿרויען

Att studera jiddischförfattarinnors biografier ger en intressant inblick i ett samhälle, som av tradition dominerats av männen. Man möter idel starka gestalter bland dessa *yidishe tekhter*, judinnor.

I det traditionella judiska samhället i Östeuropa hade kvinnorna ofta en ställning som försörjare i de fall där männen främst sysslat med studier. Men att som kvinna både vara verksam som författare och delta i världsliga sammanhang, krävde såväl talang som mod och styrka. Det innebar inte sällan ett dramatiskt brott med tradition och familj. Dessutom blev dessa föregångskvinnor ofta motarbetade och ifrågasatta just på grund av sitt kön. Slående är också hur radikala och frispråkiga många av de kvinnliga poeterna var.

Man talar ju som bekant inte om manliga poeter, men det finns fog för att nämna att dessa författare var just - kvinnor. Det gjorde dem definitionsmässigt till pionjärer i ett annars helt mansdominerat sammanhang.

Litteratur på jiddisch för kvinnor började dock långt tillbaka i tiden:

Maysebikhlekh 1500-talet

var en litterär form, som var avsedd för kvinnor och andra fåkunniga. Det var små häften, som ofta såldes av kringresande nasare. Innehållet var korta berättelser på jiddisch, som beskrev kända bibliska gestalter, gärna med en moralisk touche. Underberättelser om och av chassidiska *tsaddikim* som Baal Shem Tov var också vanliga. Innehållet varierade efter årets helger. Sådana skrifter såldes i stora upplagor även långt senare på marknader eller gator och var mycket populära. Ibland kunde sådana berättelser i modern tid nästan liknas vid kiosk­litteratur.

Tsene urene 1622

Det är inte många litterära verk, som getts ut i mer än 300 upplagor under loppet av snart 400 år och som ännu idag finner nya läsare. Så är dock fallet med *Tsenerene*, som är en sammanställning av och kommentarer till olika texter från Moseböckerna, Profeterna, Höga Visan och andra skrifter ur *Tanakh*. Titeln syftar på Höga Visan 3:11 - *I Sions döttrar, gån ut och skåden...* Boken var ursprungligen avsedd för dem, som inte kunde läsa hebreiska och texterna var också förenklade för att bättre passa inte så bildade läsare. *Tsenerene* är bland de tidigaste böckerna på jiddisch och kom att bli framför allt kvinnornas bok, där de på sitt eget språk kunde läsa kommentarer till veckans *parshe*, avsnitt ur Toran.

Glikl fun Hameln 1646-1724

ger läsaren en inblick i judiskt liv i det som i dag är Tyskland. Född på 1600-talet skildrar hon såväl svenskarnas härjningar och den falske Messias Shabtai Tsvi som hur det privata livet kunde te sig. När hon skriver sin dagbok är hon en välbeställd och framgångsrik affärs­kvinna och änka. Hon gifter sedermera om sig, men hennes nye make gör bankrutt och dör, varefter Glikl råkar på obestånd och tvingas leva på sina barn och svärsöner.

Bella Chagall 1895-1944

Mark Chagalls första fru var en mycket driven författarinna och publicerade flera böcker på jiddisch, bland andra "*di ershte bagegenish*" om sitt liv med den store konstnären. Det finns en rörande friskhet och liv i skildringarna från deras första tid tillsammans i den gemensamma födelsestaden Vitebsk.

Esther Kreitman 1891-1954

"Hon var en chassid i kjolar, men led av hysteri och hade lättare anfall av epilepsi. Vid sådana tillfällen tycktes hon vara besatt av en dibbuk..." Så beskrev Bashevis Singer sin syster, Hinde Ester. Men trots att föräldrarna gav allt stöd åt de tre sönerna och inte till sin dotter, var det faktiskt hon som var den första i familjen att författa. Brodern Joshua var länge den störste, men lillebror Bashevis blev till slut den mest berömde av de tre skrivande syskonen Singer.

Familjens yngsta barn, Moische, övertog faderns syssla som rabbin. Hinde Ester gifte sig med en diamantslipare från Antwerpen, flyttade därifrån till London och debuterade som 45-åring under namnet Esther Kreitman med romanen "*der sheydim-tants*" (eng. övers. "Deborah"). Det är delvis en självbiografisk skildring av en kvinnas strävan efter självständighet i det judiska Polen, hennes egen livsresa från Bilgoraj via Warszawa till Antwerpen.

Vi vet att den kunskapstörstande flickan i "Jentl" är Bashevis bild av systemen och hon sägs även förekomma i "Satan i Goraj", men då som den besatta kvinnan. Bashevis Singer svarade aldrig på systemens förtvivlade brev från 1947 om ekonomiskt stöd och hjälp att komma till USA. "Vem kan leva med en vulkan?" ska han ha sagt.

Hebreiska eller jiddisch

De tre stora jiddischförfattarna Mendele Moicher Sforim, Sholem Aleichem och J.L.Peretz, började alla sin författargärning på hebreiska. Men för att få läsare måste de senare stiga ner från parnassen och övergå till folkspråket jiddisch. Då föddes den moderna jiddischlitteraturen.

Kvinnliga poeter

Det fanns också bland jiddischförfattarinnorna de som skrev på hebreiska, men de allra flesta använde jiddisch. Många av dem gjorde en lång resa till *di goldene medine*, Amerika, från någon *shtetl* i Litauen, Vitryssland eller Polen. Mer om dessa "moderna" och fascinerande poeter i kommande nummer av Det senaste.

